

I. Na pomezí dialektologie a toponomastiky; metoda malých typů

<https://www.czechency.org/slovník/METODA%20MAL%C3%9DCH%20TYP%C5%AE>

Tato metoda se uplatňuje při studiu slovanských vlastních jmen místních (oikonym). Jejím tvůrcem je Šmilauer (1958); užívá se jí tedy především v toponomastice.¹

V dialektologické praxi má ale též důležité zastoupení. Metoda přináší nové pojetí toponymického typu jakožto souboru vlastních jmen vyznačujících se shodnou nebo do jisté míry podobnou slovtvornou strukturou, příslušností do stejného vývojového období a kompaktním zeměpisným rozšířením. Jde o jemnější klasifikaci oikonym, při níž se nepřihlíží jen k derivačním sufixům, jako tomu bylo dříve (např. klasifikace jmen se sufixem *-ice* n. *-ín*), ale i k samotným oikonymickým základům a k tomu, jak se s jednotlivými sufixy kombinují. Z tohoto hlediska má uvedená metoda význam i pro dialektologická bádání.

1. Malý typ (nově **mikrotyp**; Šrámek, 1999:81–82) může představovat:

- (1) Určité vlastní jméno místní vzniklé z apelativa a rozšířené v jisté části zkoumaného území; k typu patří i jeho deminutivní obměny a plurálové formy: např. *Újezd, Újezdec, Újezdy*.
- (2) Jisté jméno složené (*Sovolusky*) n. odvozené (*Mukařov*), tvoří-li na zkoumaném území areál.
- (3) Konkrétní slovtvorný typ jmen složených (např. s předním členem adj. a zadním subst. – *Holohlavy, Kratonohy*).
- (4) Složená vlastní jména místní s určitým komponentem (např. se zadním členem deverbálním *-jedy*: *Kozojedy, Mlékojedy*).
- (5) Jména utvořená stejnou oikonymickou příponou (*-áry/-ary*, např. *Ovčáry, Psáry*).
- (6) Jména obsahující jistý základ apelativní n. propriální, a to bez ohledu na jejich oikonymický sufix (např. základ *vetla* ‘druh vrby’: *Vtelno, Vetlá, Telnice*; antroponymum *Lobek*: *Lobeč, Lobeček, Lobkovice*).
- (7) Jména obsahující antroponyma se stejným antroponymickým formantem; jejich oikonymický formant je v tomto případě irelevantní (např. antroponyma se sufixem *-or*: *Vladořice < Vlador, Býchory < Býchor* atd.).
- (8) Jména fundovaná stejně utvářenými antroponymy slovtvorná fundace a k tomu odvozená tímž oikonymickým formantem (*Slavoňov, Drahoňov < Slavoň, Drahoň*).

¹ Problematice se podrobněji věnuje též studijní opora k ONOMASTICE.

Výsledky strukturní analýzy jsou prověřovány jazykovězeměpisnou metodou a konfrontovány s příslušným historickým materiálem. Jen ty soubory oikonym, které jsou určitélné místně a časově, tvoří pravé malé typy.

2. Metoda malých typů vychází ze dvou předpokladů:

- (1) Inventář základů vlastních jmen místních i jejich formantů se v průběhu doby mění a s nimi se mění i malé typy. Některé z nich zanikají (např. se zánikem slova *vetla* v č. zaniká i produktivita typu obsahujícího tento základ), jiné vznikají, mění se jejich obliba.
- (2) Rozsah osídlené půdy se postupem doby zvětšoval. Na základě těchto skutečností se dochází k následujícím zjištěním:
 - (a) Malé typy omezené jen na nejstarší sídelní území jsou velmi starobylé; v době rozšiřování tohoto území již nebyly živé (např. vlastní jména místní se základem *vetl-a*).
 - (b) Typy vyskytující se na nejstarším sídelním území a v jeho přilehlých oblastech naznačují směr kolonizace (vlastní jména místní se základem *tat-* 'zloděj' rozšířená na nejstarším sídelním území Čech a v záp. Čechách, např. *Tatce*, *Tatobity*, *Všetaty*, svědčí o kolonizačním postupu po Berounce na západ).
 - (c) Typy vyskytující se mimo staré sídelní území jsou zpravidla nové a vypovídají o pozdějším osídlení regionu (jméno *Žďár*).

Studiem jednotlivých typů (zejm. zjišťováním jejich stáří a zeměpisného rozšíření) dospíváme tak k cenným poznatkům o postupu a době osídlení zkoumaného území.

Na anoikonymický materiál (pomístní jména) aplikovala **metodu** např. Olivová-Nezbedová (1995). V zahraničí našla odezvu především v německé a polské onomastice. Protikladným termínem **makrotyp** bývá označován soubor vlastních jmen místních se stejným oikonymickým formantem; např. vlastní jména místní s posesivním sufixem *-ov* (*Budišov*, *Bořitov*, *Benešov*, *Hronov*).

Literatura: PLESKALOVÁ, Jana: *Metoda malých typů*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL:

https://www.czechency.org/slovník/METODA_MALÝCH_TYPŮ (Pleskalová 2017)

HARVALÍK, Milan: *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha: Academia 2004

- Původně ale: Šmilauer, Vladimír: *Metoda „malých typů“ v toponomastice*. In: Sborník slavistických prací věnovaných IV. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě. Praha: Universita Karlova 1958, 44–51

II. Na pomezí onomastiky, dialektologie a etnologie; metoda *Wörter und Sachen* (slova a věci)

Metody se užívá spíše v etymologii; nicméně využití má také v dialektologii. Spolu se slovy se zkoumají i věci jimi označené (srov. též např. výklad ke specifickým dialektismům výše). Původně jazykovědný směr nazvaný podle titulu jeho publikačního orgánu *Wörter und Sachen* (s podtitulem *Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung*), který od roku 1909 vycházel v Heidelbergu. Časopis byl nazván podle série článků, které pod stejným názvem uveřejňoval od roku 1904 R. Meringer v časopise *Indogermanische Forschungen*. Snahy spojit výklad slov se znalostmi reálií jsou staré (již u Grimma a dalších), důsledně je však prosazuje až směr *Wörter und Sachen*. Výklad slov je spojen s obrázkem reálie. Např. spojování č. *plot* se slovesem *plést* odráží starou techniku zhotovování plotů, známou u všech Slovanů: mezi kůly vraženými do země se proplétalo proutí; souvislost slova *plot* s *plést* dobře ilustruje stč. *oplésti plotem* ‘oplotit’. Podobně je v tomu též v archaických nářečích.

Č. *věž*, v dialektu *veža*, se spojuje se slovesem *vézt* (původně snad šlo o ‘pohyblivý dům’; reálie byla donedávna doložena u Slovanů na Balkáně: primitivní domek na saňovém podvozku, který je možno zavézt, kam je třeba (v létě na pastviny apod.); domek mohl být úzký a poměrně vysoký, odtud i význam ‘věž’).

Literatura: Ilona Janyšková (2017): METODA WÖRTER UND SACHEN. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/METODA_WÖRTER_UND_SACHEN (Janyšková 2017)

III. Odkaz Šmilauerova díla *Osídlení Čech ve světle místních jmen*:
(Šmilauer, Vladimír: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. ČSAV: Sekce jazyka a literatury. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1960.)

Po vydání Profousových MJČ (1947-1957) vytvořit:

- a) metodické zásady bádání
- b) obraz vývoje místních jmen

Toponomastika jako samostatná věda (podle Šmilauera):

- ani výhr. lingvistická, ani výhr. historická
 - nelze vymezovat vědu a priori, ale vycházet z předmětu zkoumání (zde: vlastní jména)
- (5)

Aspekt jazykovědný (jména), zeměpisný (objekty v krajině) a historický (vývoj jmen)

- průnik oborů (6-7)

Metodika:

- metoda prvních dokladů (berní ruly, mapy, katastry, listiny, zápisy pod.); historický kontext
- metoda jazykového rozboru (význam a slovtvorba, s ohledem na historii a archeologii: vývoj osídlení)
(8)
- zejména jazykovězeměpisná metoda (15-20)

Kniha:

1. staré sídelní území: Čechy do r. 1250
 - 1.1 dodatek: stav jmen v listinách do r. 1250 a u Kosmy
2. osídlení Českomoravské vrchoviny
 - 2.1 exkursy:
 - a) osídlení úseku skutečského
 - b) osídlení zlatokorunského klášterství
3. sídliště vzniklá po roce 1600
 - 3.1 exkurs: vývoj místních jmen v okrese Mariánské Lázně
(8)

Terminologie

Místní a časové určování míst (okresní město + 1. doklad)

Místní jméno (dle Profouse): osada, místní část, sídliště (pro toponomastiku nemá význam: obec; dříve: místní obec); poznámka red.: neplatí obecně!

Okresy: Profous dle stavu 1923 (správní rozdělení ČSR): politické (106 PO) a soudní (1-4 SO v každém PO); sídla ale dle sit. po r. 1949...

Materiálový základ tedy: Profousovo dílo (MJČ)

(9)

Slovtvorba (10):

- základ (výklad také: 18-20)
- osobní přípona (Dobroš, pův. osobní jméno)
- místní přípona (Dobrošovice, jméno místní)

1. Staré sídelní území v Čechách

- Historické zprávy, archeologie a místní jména (13-14)
- Otázka kmenů (15) x Třeštíkova kritika („Jižní cesta“)

K upřesnění:

Místní a časové určení dále, lokalizace, chronologie typů, jazyková stránka, historické doklady, archeologická zjištění (20-26)

Podmiňující faktory:

- (1) Slovtvorné proměny
- (2) Rozsah osídlené půdy

Závěry:

- Na nejstarším osídleném území nejstarší jména (a co „jižní cesta“? Pozn. red.)

- Na nově osídleném území: déle zasahující typ = déle užívaný (např. Českomoravská vrchovina)
- Typy omezené na nové území = pravd. nové (26-29)

K tomu dále:

(1) *přehled typů pojmenování* podle stáří osídlení apod. (29-82)

(2) *popis území a listinné doklady* (83-110)

(3) *místní jména u Kosmy* (110-111)

Osídlení Českomoravské vrchoviny (115-202)

Sídliště vzniklá po r. 1600 (203-274)